

Sarkis Hatspanian: BİTLİS'TE 15 KİLİSE, BERİ GEL CANAN BERİ GEL!

Posted on 28/06/2014

"DOST DOST DİYE NİCE NİCESİNE SARILDIM..."
2015'E 1 YIL KALA: BEKLENMEDİK BİR İNSAFSIZLIK VE VEFASIZLIK ÖRNEĞİ !

Bitlisname.Com
Bitlis Bilimsel ve Akademik Düşünce Platformu

ULUSLARARASI BİTLİS SEMPOZYUMU
26-27-28 HAZİRAN 2014 - BİTLİS

KOMA XEBATÉ YA
RAMAN Ü AKADEMİK
YA BEDLİSÉ

BİTLİS
DÜŞÜNCE VE AKADEMİK
ÇALIŞMA GRUBU

BİTLİS IDEATIONAL AND ACADEMIC WORKING GROUP

SEMPOZYUM ÇALIŞMA ALANLARI

- Bitlis Tarih
- Bitlis'te Sanat, Edebiyat ve Düşünce
- Bitlis'te Dil
- Bitlis'te Dinî ve Kültürel Yaşam
- Bitlis'te Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Yaşam
- Bitlis'te Ekonomi, Zanaat, Ticaret
- Bitlis'te İlgili Yaşam
- Bitlis'te Eğitim

AKADEMİK DANIŞMA KURULU

- Doç. Dr. İsmail BİRGİÇ
- Prof. Dr. Ömer Çelebi
- Prof. Dr. Kadir YILDIRIM
- Prof. Dr. Hani BÖZARSLAN
- Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
- Prof. Dr. Ahmet ÖZER
- Prof. Dr. Mustafa BİLİCİ
- Doç. Dr. Michael LEEZENBERG
- Arş. Gör. Mustafa MAMUR
- Doç. Dr. Yılmaz AKDOĞAN

CAMİYE DÖNÜŞTÜRÜLEN ERMENİ KİLİSELERİNİN SAYISIZ OLDUĞU BİTLİS'TE "MINAREYİ ÇALAN KILIFINI UYDURUR" USULÜ, BİLİM ADINA "ERMENİSİZ" BİR SEMPOZYUM YAPMAYA KALKMAK, TEMEL ÖLÇÜTÜ GERÇEKLIK VE DOĞRULUK OLAN BİLİME KARŞI ATILABİLECEK EN GAYR-I MANEVİ ADIMDIR !

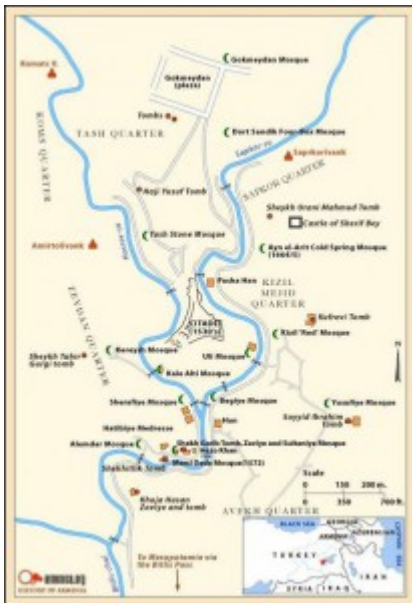
"İyi olmak kolaydır, zor olan adil olmaktır !"

Victor HUGO

Bundan günler önce Avrupa'da politik ilticacı olarak yaşayan bir Kürt dostumdan sosyal medyadaki sayfama yönlendirilen bir ileti sayesinde "Bitlisname" adını taşıyan bir website ile, onun "kendi alanında akademik, bilimsel, kültürel ve toplum çalışması yürüten bazı Bitlisli şahsiyetlerin oluşturmuş oldukları bir Bitlis Düşünce ve Bilimsel Çalışma Platformu" olduğunu bildiren uzun uzadıya bir yazıyla tanışma şerefine nail oldum.

Kurucuları adına, websitenin moderatörlüğünü yaptığı anlaşılan kişinin "Bitlisname, kendi

alanında akademik, bilimsel, kültürel ve toplum çalışması yürüten bazı Bitlisli şahsiyetlerin oluşturmuş oldukları bir ‘Bitlis Düşünce ve Bilimsel Çalışma Platformu’dur. Amacımız, Bitlisle ilgili bilimsel ve kültürel çalışmalar için ortak akademik bir alan oluşturmak, bu yöndeki çalışmaların ortaya çıkarılması, tanıtılması, motive ve teşvik edilmesi için düzenli bir çalışma yürütmek, bu yönde özgür ve kaliteli bir platform oluşturmaktır” diye bildirimde bulunduktan sonra “Amacımız, Bitlis’in, “ünlü geçmişi” ile salt (büyük oranda unutulmuş) simgesel bir ilişki içinde olmak değil, Bitlis’i yeni yaşam standartlarına taşıyacak çağdaş, modern bir şehirleşmenin bütün siyasi, kültürel, ekonomik ve sosyal hakikatlerini bilimsel olarak anlamak, yorumlamak ve açıklığa kavuşturmak için de düşünce üretmektir” demeyi de önemsemişti.

“Sitemizin amaçları arasında, Bitlis Araştırmaları ve ilmi çalışmaları teşvik etmek kadar, bu çalışmaların belli bir kurumlaşma ve ortak akademik faaliyet yürüten yapılanmalara dönüştürebilmesi için bir aracı olma düşüncesi vardır. Bu amaçla, ‘Bitlis Düşünce ve Akademik Çalışma Grubu’ inisiyatifi ve geniş sivil toplum, kuruluş ve tanınmış şahsiyetlerin desteğiyle, 26-27-28 Haziran tarihlerinde Bitlis’te, ULUSLARARASI BİTLİS SEMPOZYUMU düzenlenecektir” duyurusuyla da tanışınca, kendimi “Bak hele, işler giderek heyecanlı olmaya başlıyor” demekten de alamadım doğrusu !.

Düzenleyicilerinin duyurumuyla haberdar edildiğimiz üzere “Bitlis Sempozyumu, Bitlis üzerine yapılan ve yapılmakta olan akademik ve bilimsel çalışmaların sunulduğu, tartışıldığı ve tanıtıldığı akademik bir forum olacaktır. Bitlis üzerine ilmi çalışmaları olan herkesi Uluslararası Bitlis Sempozyumu’na çağırıyoruz” diye bildirildiği halde, bu sempozyuma katılmak için önerilen zaman ve koşulları hakkında herhangi bir bilgilendirmenin olmadığını

da farkettim.

“Bitlisli gibi, Bitlisli olmayanlar da hep Bitlis’in “önemi”nden bahsederler; sürekli olarak Bitlis hakkındaki ilmi bilgi ve çalışmaların eksikliği dile getirilir, ancak ne yazık ki, ne Bitlis’teki ilim, düşünce ve akademi kurumları, ne de Bitlis dışında Bölgeye yönelik yapılan böylesi akademik çalışmalarda “Bitlis temaları” yeterince yer bulmaz” sitemlerinde bulunan beylerin işi bir adım daha ileri götürerek “Aynı şekilde, garipseyerek belirtmek gerekir ki, Bitlis’in “geçmişi” üzerine yapılan bazı çalışmalar da, bugünkü Bitlis ile ilgisi olmayan garip bir tasavvur içinde verilir. Sahte ve sahilik duygusu vermeyen bir kimlik inşası söylemi dahilinde ve tahakkümcü ideolojik ve siyasi kaygılarla yapılan bu tür araştırmaların ne “Bitlis’in asıl Geçmişi”, ne de onun bugünü bir alakası yoktur” sonucuna varması, itiraf etmeliyim ki içimdeki heyecanın volkana dönüşmesini de sağladı, inanın !

İşin en ilginç ise “Sempozyum çalışma alanları” olarak sunulan “Bitlis tarihi, ilim, edebiyat, düşünce, dil, dinsel yaşam, sosyal, etnik, kültürel yaşam, ekonomi, zanaat, ticaret, iş yaşamı ve eğitim”, yani istense de istenmese de, işlenmesi önerilen konularının neredeyse istisnasız yüzde yüzü Ermeni halkı ile ilişkilendirilmesi zaruri olan bir önermeyle karşı karşıya bulunduğumuz halde, üç günlük sempozyuma katılımı ilan edilen 50 tebliğden sadece üç tanesinin Bitlis Ermenileriyle bir “merhabası vardı”.

Sözkonusu sempozyumun hazırlanmasında yararlı olduğu belirtilen “Akademik Danışma Kurulu’nda, Doç. Dr. İsmail Beşikçi, Prof. Dr. Celile Celil, Prof. Dr. Kadri Yıldırım, Prof. Dr. Hamit Bozarlan, Prof. Dr. Mesut Yeğen, Prof. Dr. Ahmet Özer, Prof. Dr. Mücahit Bilici, Doç. Dr. Michiel Leezenberg, Araştırmacı Malmisanij, As. Prof. Yaşar Abdülselemoğlu” gibi sıralanan 10 isimden “T.C.” doğumlulardan üçünün öz be öz nenesinin 1915 yetimi Ermeni kızı olmasının yanında, “kimlik depreminin enkazı altında kalakalmış” bu insanların da katılımıyla vuku bulacak konferans binası El-Aman Hanı Kültür Merkezi’nin de “üstüne üstlük” Ermenilerden alıkonulmuş onbinler, yüzbinlerce “Emval-i Mêtruke”den biri olması da, hani insana “bak sen şu kaderin cilvesine” dedirtecek cinstendi diyebilirim.

9 oturumdan oluşan sempozyumun 50 adet sunumundan Mardin Artuklu Üniversitesi'nden Mehmet Emin Purçak'ın "William Saroyan ve Eserlerinde Bitlis", Araştırmacı-Yazar Şehmus Diken'in "Bitlis Sevdalı Bir Amerikalı: Saroyan'da Bitlis ve Kimlik, Kabesi İnsan, Bitlisli Saroyan" ve Dicle Üniversitesi'nden Sinem Arıkbaş'ın "Bitlis'te Misyonerlik ve Ermeni Kolejleri, Bitlis'in Tarihinden ve Tarihten Silinemeyen Kadim Bir Halk: Ermeniler" konulu tebliğler dışında ne yazık ki Bitlis şehrini kuran, geliştiren ve binyıllardır üzerinde yaşadıkları atatopraklarında vefasız komşularınca hunharca boğazlanana kadar yaşatan Ermeniler hakkında edilen tek söz yok gibi !

Uluslararası olduğu söylenen I. Bitlis Sempozyumu'na 1915 sonrasında dünyanın yedi bucak dört köşesinin istisnasız her kıtasında yaşayan ve bulundukları ülkelerin bilim yuvalarında akademiker, araştırmacı-yazar, vb. gibi vasıflarla bilimsel ve edebi çalışmalarda bulunan Ermenilerden neden hiç kimse yok bilmiyorum ama, A'sı olmayan alfabe misali, Bitlis'in B'siz olmasına eşdeğer, bölgenin her ama her metrekaresinde insani uygarlığın en silinmez izlerini bırakmış olan bir halkın pek zengin coğrafya, tarih, kültür ve sanatına sırtını dönercesine düzenlenen bir sempozyumun bilimselliğinden bahsetmek, onu düzenleyenlerin başını kuma gömen devekuşuna benzerliğini doğrulamak gibi bir şey olsa gerek !

1923 sonrasında Batı Ermenistan topraklarında askeri-politik işgalin adı ve adresi konumundaki "T.C." devletinin 91 yıldan bu yana yaptığıнын benzeri bir davranışla, Ermenilerin anavatanındaki izlerini sanki onlar yokmuş, olmamış gibi görmezden gelen, oraların asıl sahiplerini unutturma amaçlı olduğu kuşku götürmez bu duruşun, olduk- olmadık her ama her fırsatta ve yüksek sesle kendilerinin "Ermeni dostu", kimseciklere duyurmamaya özen gösterilen fısıltılarla da "neneleri veya dedelerinin Ermeni" olduğunu söyleyen Kürt insanlar tarafından yapılması ise gayr-ı manevi olup, kabul edilecek cinsten değildir.

Öyleki, sempozyumun çalışma alanları olarak belirlenen "Bitlis tarihi, ilim, edebiyat, düşünce, dil, dinsel yaşam, sosyal, etnik, kültürel yaşam, ekonomi, zanaat, ticaret, iş yaşamı

ve eğitim” konuları hakkında “Ermenilerden” sözedilmeden nelerden sözedilebileceğinin muamma olması yanında, böylesine bir çalışmanın Akademik Danışma Kurulu’nda yer aldığı belirtilenlerden Doç. Dr. İsmail Beşikçi, Prof. Dr. Celile Celil, Prof. Dr. Kadri Yıldırım, Prof. Dr. Hamit Bozarslan, Prof. Dr. Mesut Yeğen, Prof. Dr. Ahmet Özer, Prof. Dr. Mücahit Bilici, Doç. Dr. Michiel Leezenberg, Araştırmacı Malmisanij, As. Prof. Yaşar Abdülselamoğlu’nun şimdilerde El-Aman Hanı Kültür Merkezi adını taşıyan ve varedilişi bile Ermenilere borçlu olunan, sahipleri 1915 soykırımında barbarca katledilen bir binanın duvarları arasında vuku bulan “Ermenisiz” bir “Bitlis” sempozyumuna nasıl bir vicdan rahatlığı veya rahatsızlığıyla katılıp-katılmadıkları da bir o kadar muammadır sanıyorum.

Üç gün sürecek olan Bitlis Sempozyumu’na davetli olarak katılan tek bir Ermeni dahi olmaması kimlerin vicdanını rahatsız eder ya da etmez bilemesem de, her Ermeni insanının tarihsel bir belge olması doğrusundan hareketle, Bitlis’le ilgili olduğu söylenen o sempozyumda mevz-u bahis edilmeyecek konulardan tarihi gerçeklerin yükseltilmesi anlamında kıymetli bir öneme sahip verilerden asgarisini dikkatinize sunarak, Bitlis’in B’si olmazsa “Bitlis de olmaz” nitelikli bu veriler ışığında okuyucuların bilgi dağarcığının zenginleşmesini diliyorum.

Bilinmeyen tarihlerden beri Ermenilerin yerleşik olarak yaşadığı Bitlis-(Bağış)’in Ermenice adı Salnotsor’dur. Ermenilerin ataları Urartuların Van Ermeni Krallığı döneminde kurulan şehrin rivayete göre Büyük İskender’in Asuri ve Pers İmparatorluklarına akınları döneminde komutanlarından Baleş-(Bağış) veya Lis-(ya da Beleti Lis)’e “Buraya öyle bir kale yap ki, onu ben bile zaptedemeyeyim” emriyle inşa ettirilen kalesiyle ünlenen şehrin, seferinden 7-8 yıl sonra dönüşünde Makedonyalı imparatorun ordusu tarafından yapılan kuşatmaya sonuna dek dayanması sonrasında, Büyük İskender’e “Ben emrinizi layıkıyla yerine getirdim, gördüğünüz gibi öyle bir kale inşa ettim ki siz bile zaptedemediniz” diyerek şehri onun emrine sunması sonrasında İmparator’un arzu ve emriyle bu komutanın adıyla Betlis-(Bedlis) olarak tarihe geçtiği dillendirilir.

1865 yılında Batı Ermenistan'ın büyük bir kısmı Erzurum, Sivas ve Diyarbakir vilayetleri bünyesinde bulunmakta olup, Osmanlı İmparatorluğu bu vilayetleri resmen ERMENİSTAN olarak adlandırıyordu. 1886 yılında Batı Ermenistan, Erzurum, Sivas, Kharberd (Harpur veya Mamüret-ül Aziz), Diyarbakir, Dersim, Bitlis (Bağış), Van, Hakkari, 1895'te Van, Bitlis, Diyarbakir, Kharberd, Sivas ve Erzurum vilayetleri arasında paylaştırıldı. Van Vilayeti de kendi içinde Van ve Hakkari bölgesi olarak ikiye, Bitlis Vilayeti Genç, Muş ve Siirt, Diyarbakir Vilayeti Diyarbakir, Arğni(Ergani)-Maden ve Mardin, Erzurum Vilayeti, Erzurum, Erzincan, Beyazıt ve Kars, Kharberd Vilayeti, Kharberd, Dersim ve Malatya, Sivas Vilayeti de, Sivas, Amasya, (Şebin)Karahisar ve Tokat (Evtokia) olarak ayrılmıştı. Vilâyet-e Sıtte adlandırılan altı Ermeni Vilayeti 270.200 km² büyüklüğündeydi.

Bunlardan Bitlis Vilayeti'nin, Bitlis, Muş, Siirt ve Genç adlı dört bölgesi vardı. Bu bölgelerin 19 nahiyesinde 2.110 köy ve üç de (Bitlis, Muş ve Siirt) şehir bulunmaktaydı. 1878-79 yıllarında yapılan nüfus sayımına göre Bitlis vilayetinin nüfusu 250 bini Ermeni olmak üzere, yaklaşık olarak 400 bindi. 19.uncu yüzyıl sonlarında ise Bitlis vilayetinde 180 bini (yani nüfusun % 47,1'i) Ermeni, 40 bini (nüfusun % 10,5'u) Türk, 77 bini Kürt, 15 bini Asuri-Süryani, 10 bini Çerkes, 5 bini Zaza Alevi Kızılbaş, 5 bini (Y)Ezidî olmak üzere 382 bin kişi yaşamaktaydı.

1894-1896 yıllarında Abdül Hamid tarafından kurdurulan Hamidiye Alayları bünyesindeki Kürt, Karapapak ve Çerkes birlikleri tarafından katledilen Ermenilerin sayısı yaklaşık 350 binken, zorla islamlaştırılan Ermenilerin sayısı 100 binin çok üzerindeydi. Bu dönem sonrasında, diğer Ermeni vilayetlerinden olduğu gibi, Bitlis Vilayeti'nden de oldukça büyük bir Ermeni göçü olduysa da, her halükârda, XIX. yüzyıl sonunda Ermeniler Batı Ermenistan genelinde göreceli, bazı bölgelerde ise nüfusun kesin çoğunluğunu oluşturmaktalardı. Van bölgesinde örneğin Ermeniler nüfusun % 74'ünü, Bulanık'ta % 67'sini, Moks'da % 63'ünü, Arceş'te % 64'ünü, Adilcevaz'da % 60'ını, Muş'ta % 62'sini vs. oluşturuyorlardı. Batı Ermenistan'da Ermeniler dışında değişik zamanlarda buralara gelip yerleşen Kürtler, Türkler, Asuri-Süryaniler, Elen (Rumlar), Acemler, Yahudiler, Çeçenler, Çerkesler, vs. de

yaşamaktaydılar. 1915 öncesinde Bitlis Vilayeti'nde yaşayan Ermenilerin nüfusu 240 bin civarındaydı, bunlardan sadece 56 bini korkunç soykırımdan kurtulabildi, yaklaşık 20 bin Ermeni de zorla islamlaştırıldı.

Bitlis'in kırsal bölgelerinde yaşayan Ermenilerin genel uğraşı alanı, gıda mahsülleri üretimi, tarım ve ziraatı, bağcılık, bahçe-bostan, arıcılık-balcılık, kerestecilik, değişik zanaatlarla, enva-i türden el sanatları iken, yüksek dağlık kesimlerinde genellikle hayvancılıktı. Şehirde yaşayan toplum başta kuyumculuk olmak üzere, genellikle bakırcılık, demircilik, nalbantlık vb. gibi hemen her türden zanaatla, şapkacılık, terzilik, ayakkabıcılık, attarlık, köşkerlik, marangozluk, bezcilik-basmacılık, boyacılık, manufaturacılık, vs. gibi hemen her türden meslekleri icra edenlerle, üretilen tüm ürünlerin ticaretiyle uğraşanlar istisnasız olarak Ermenilerdi. Sadece şehirde bulunan yaklaşık 1200 dükkân, atölye, işyeri ve üretim ocağının sahipleri, sayıları ancak onbeşi bulan Elen (Rum), Asuri-Süryani ve Yahudiler dışında tümüyle Ermenilerdi. 1908 yılına dek herhangi bir mesleki uğraşı olan Türk veya Kürt ya da diğer islamî toplumlardan tek bir insana dahi rastlayamazdınız. 1908 sonrasında ise sadece terzilik ve nalbantlıkta Ermenilerin yanında çıraklık yaparak mesleği öğrenen Türklerin sayısı bile iki elin on parmağını geçmiyordu.

Bitlis merkezli ticaretin % 80'inden fazlası da Ermenilerin elinde bulunuyordu. Onlar dışında Asuri-Süryaniler ve Elen-(Rumlar) da bölge köylerinde yaşayan nüfusa yönelik çerçilikle, ihtiyacî tüketim mallarının alım-satımı ve değişik ticaret dallarıyla iştigal etmekteydiler.

19.uncu yüzyıl sonlarında Bitlis'teki camilerin sayısı 15'i bulmuştu. Hemen tümü Ermeni mimar ve mühendislerin imar planlarıyla, en meşhur Ermeni taş ustalarının alın teri ve ödenmez emeğiyle inşa edilen bu tarihi eserlerden, eskilikleri, büyüklükleri ve yapılarının güzelliğiyle göze çarpanlarından, Kızıl ve Şeykh adlı ikisi eski Ermeni kiliseleri olan camiler dört taneydi. Bunların dışında, eski Ermeni kiliselerinden birkaçının yanına diktirilen minarelerle zorlama yöntemiyle camiye dönüştürülen bu ibadet merkezlerinin yanında, (meşhur "Bitlis'te 5 minare" sözleriyle bilinen şarkıda dillendirilen camilerden en azından

ikisinin eski Ermeni kilisesi olduğunu bilmekte yarar olduğunu belirtirken, tüm diğerlerinin de yüzde yüzü Ermeni mimar, mühendis, kalfa ve ustaların elleriyle yaratılan eserler olduğunu tarihe not düşmek gerekir iken) şehrin eskiden Ermeni mahallesiyken zoraki olarak Türk mahallelerine dönüştürülen kısımlarında bile çok eski yüzyıllardan beri varolan epeyi de Ermeni kilisesi ve manastırı olduğunu söylemeliyim.

Bunlardan şehir merkezindeki en bilinenleri, Surp (=Kutsal, Aziz) Garmrak, çarşının hemen yanındaki Surp Sarkis, oradan yaklaşık 200 metre kadar ileride yokuş üzerindeki Surp Hinkhoran kiliseleriydi. Avelmeydan mahallesi yolunda Surp Kevork, şehrin doğusundaki Dzabırgor mahallesinde, Dijik tepesinin yamacında Surp Garabet adlı kiliseler vardı. Yukarı mahallelerin doğusunda kalan Surp Kevork dağı yolunun üzerinde dağın adıyla anılan ikinci Surp Kevork ve Surp Asdvadzadzin, Gomats mahallesinde ise Surp Nışan kilisesi vardı. Pek meşhur Amırdolu Surp Hovhannes Manastırı da Gomats mahallesinde bulunmaktaydı. Bitlis'in güney-batısındaki Avekhi mahallesinde, İsa Mesih'in havarilerinden Surp Tadeos'un adıyla anılan Surp Tadeos Arakyal Manastırı, Avelmeydan mahallesindeki kiliselerin hemen yanıbaşında Surp Khntragadar Manastırı, o mahallenin az ötesinde, şehrin güneyine düşen mahallede ise çok eski tarihlerden kalma yarı metruk halde bulunan iki manastır daha vardı. Bunun dışında şahane mimarisi ve inanılmaz güzellikteki kubbesiyle Surp Hagop Manastırı da Bitlis'in incilerindendi. Bunlardan başka şehirde çok eski zamanlardan beri varolan Surp Giragos adlı bir Ermeni kilisesiyle, tüm müminleri Ermenilerden oluşan bir de Asuri-Süryani kilisesi vardı, Ermenilerle kader ortağı olagelmiş olma ''suçuyla' nüfusu giderek azalmış bu kadim halkın bu değerli inanç merkezini de şehrin Ermeni toplumu ayakta ve canlı tutmaya çalışıyordu.

Tek sözle, 15-16.ıncı yüzyıldan 20.ınci yüzyıl başlarına dek Bitlis'te vuku bulan sayısız vandalizm ve vahşi yıkımlardan sonra dahi, 1915'lere gelindiğinde şehirde Ermeni kilise ve manastırlarının sayısı birçoğu camiye dönüştürülen eski Ermeni kilisesi olan 'islamî' ibadet ocaklarından çok fazlaydı. 27 haziran 1915'e dek, yani Bitlis Ermenilerinin ölüm yolculuğuna çıkarıldığı unutulmaz o kara tarih itibarıyla, nüfusunun sadece % 15'i

müslüman (Türk ve Kürtlerden) oluşan, 32 bin kişilik nüfusa sahip Bitlis şehri, istisnasız her Pazar günü o toprakların en kadim halkı Hristiyan Ermenilere ait onlarca kilise ve manastırların çanlarıyla çınliyordu.

Yukarıda bahsini edip, tek tek adını vermiş olduğum her kilise ve manastıra ek olarak, o ibadet ocaklarının birer bileşeni olarak varolagelmiş Ermeni eğitim ocakları hakkında bilinmesi gerektiğine inandığım bazı verileri de dikkatinize sunarak yazımı noktalamak istiyorum.

20.inci yüzyıl başlarına dek aktif halde bulunan eğitim ocaklarından dördü ortaçağdan bu yana Ermeni tarihinde çok özel ve önemli bir yere sahip olagelmiş Amırdolu, Surp Hovhannes, Garmrak ve Surp Nışan manastırlarıydı. Bunlardan Amırdolu manastırının, çok değerli bir ilim ve bilim, pek zengin bir el yazması merkezi olmasına paralel, değerli bir eğitim-öğretim ve kültür ocağı olarak Ermeni halkının özellikle XVI.-XVIII. yüzyıllar arası tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Ermeni ruhban sınıfıyla, (b)ilim adamlarından Vartan Bağışetsi (Bitlisli), Hovhannes Golod (Ermeni Patriği görevini de yapmış olan Bitlisli Bodur Hovhannes), Grigor Arcişetsi (Arceşli) ve daha başkaları eğitimlerini yatılı olarak bu manastırın öğretim ocağında edinmişlerdir.

Bunların yanında, namı ve şanı onlar kadar olmasa da, yüzyıllar boyu Ermeni düşünce ve felsefesinin gelişmesini sağlayagelmiş eğitim ocaklarından her üçü de muhteşem kubbeleriyle bilinen Gomants Surp Asdvadzadzin, Avekhi Surp Asdvadzadzin ve Khntragadar Surp Asdvadzadzin manastırları, Ermeni elyazması ve minyatür resim sanatıyla, geometri, cebir, mimarlık, mühendislik ve felsefe öğretimi alanında olağanüstü büyük işlevi olmuş eğitim ocaklarındandır.

19.uncu yüzyılın ikinci yarısından sonra Ermenilerin Bitlis'te, yukarıda ilettiğim yedi eğitim ocağından başka dördü erkek, üçü kız talebelere eğitim veren tam yedi okulu daha vardı. 1908'de bunlara şehrin Amerikan Konsolosluğu'nun bulunduğu Avekhi mahallesinde

Protestan Ermenilerin çocuklarını gönderdiği ve tam üç dilde (Ermenice, Türkçe ve İngilizce) eğitim veren bir okul daha eklenmişti.

Bitlis'in merkezindeki Surp Garmrak kilisesinin hemen yanbaşında Getronagan (Merkezi) adlı beş sınıftan oluşan ve yine üç dilde, Ermenice, Türkçe ve Fransızca eğitim veren bir okul bulunuyordu. İlkokul maiyetindeki bu eğitim ocağının, ilk beş yıllık öğretimini başarıyla bitiren talebeler için öngörülen ve daha üst düzeyde bir eğitim vermeye muktedir, sadece üç sınıftan oluşan (ortaokul sayılabilecek) bir bölümü daha vardı.

Ermeni tarihinde oldukça önemli bir yere sahip olan değerli birçok Bitlisli vardır. Yaşadığı XVIII. yüzyılın tarihsel önem arzeden olaylarını kaleme alıp, bizlere kıymetli Şahadetnameler ulaştıran David Bağışetsi (Bitlisli), pek meşhur tiyatro oyuncusu Zabel (Mariam, d.1858-ö.1926) Bitlislidir. Bilindiği üzere Bitlis, uluslararası üne sahip Ermeni yazar William Saroyan'ın 1894-1896 Hamidiye katliamları sonrasında mucizeyle hayatta kalmış olduklarından, soluğu Amerika'da alan anne ve babasının da memleketidir.

Bu böyle olduğu halde ilk baskısı 1938'de yayınlanan "Yaşayanlar ve Ölüler" adlı eşsiz eserinde değerli yazarımızın "Kürtçe, dedi anneannem, kalbin dilidir. Türkçe, müziktir. Bir şarap deresi gibi akar, yumuşak, tatlı, parlak. Bizim dilimiz, diye bağırdı acının dilidir. Ölümü tattık hep; dilimizde nefretin, acının yükü var" dizeleriyle anlatmak istediği gerçek, bugünlerde Bitlis'te sempozyum düzenleyenlere ulaşmamış olsa gerek ki "Sempozyum çalışma alanları" olarak sundukları "Bitlis tarihi, ilim, edebiyat, düşünce, dil, dinsel yaşam, sosyal, etnik, kültürel yaşam, ekonomi, zanaat, ticaret, iş yaşamı ve eğitim" konularını çok arzuladılar da "Ermenisiz" gerçekleştiremeyeceklerinin farkında olmadıklarına inandığım düzenleyicileri olma bahtsızlığının ortaklarının hal ve vaziyetleri hiç de gıpta edilecek durumda değil gibime geliyor benim...

Kıssadan hisse: Bitlis'te bilim adına "ERMENİSİZ" bir sempozyum yapmaya kalkmak, temel ölçütü dürüstlük olan bilime karşı atılabilecek en gayr-ı manevi adımdır diye düşünüyorum.

Velhasıl-ı kelam, “Adaletin bu mu dünya ?” sözleriyle içimdeki volkanı zorla dindirmeye çalışarak kaleme aldığım bu yazımda sürç-i lisan ettim ise affola !

Sarkis HATSPANIAN

Yerevan, 26-27 haziran 2014

DOĞU ERMENİSTAN